

האם פרה אדומה היא הקדש? מחלוקת הגר"ח מבריסק והדבר אברהם'

א. מבוא	3. השוואה בין השיטות
ב. סתירות בגדרי הקדושה של פרה אדומה	1. השגות הגר"מ על הדבר אברהם
ג. דברי הרמב"ם	2. קושיות הדבר אברהם על הגר"ח
ד. שיטת הגר"ח מבריסק	1. השגה על דין "נעשית מצוותו"
1. הביאור הראשון של הגר"ח	2. השגה על הבעלות
2. הביאור השני של הגר"ח	3. השגה על ראיית הגר"ח
3. יסודות שיטת הגר"ח	ח. שיטת הגר"מ - הפשרה השלישית
4. הוספת הגר"ז	1. החידוש: חילוק בין סוגי ממון הקדש
ה. שיטת הדבר אברהם	2. הסתייגות מסברת הגר"ח
1. קדושת הפרה תלויה באופן הקנייה	ט. סיכום והשוואה בין השיטות
2. חילוק נוסף בעניין הבעלות	

א. מבוא

במאמר זה אסקור מחלוקת מרכזית בעניין פרה אדומה בין הגר"ח מבריסק לקרובו, הרב אברהם דובער כהנא-שפירא, רבה האחרון של קובנה ומחבר שו"ת דבר אברהם.

בספר חידושי רבינו חיים הלוי מצינו חידוש יסודי בעניין מעילה בפרה אדומה. חידוש זה נוגע ליסודות עיקריים בעניין קדושת הפרה ולבעלות של קדשי בדק הבית. כשנתבונן בתשובותיו של הדבר אברהם בעניינים אלו, נראה שכל מבטו על הסוגיא הפוך מהגר"ח. הדבר אברהם כתב שלוש תשובות בדבר. שתיים בחלק א' ובחלק ב' השיב לבר פלוגתיה. מקבל תשובת הדבר אברהם בחלק ב' נדפס בעילום שם, אך לפי מסורת משפחת סולובייצ'ק הכותב היה בן הגר"ח, הרב משה סולובייצ'ק.

הדיון מתחיל במחלוקת איך לקרוא רמב"ם מוקשה. אך משם המחלוקת פושטת עד לעניינים נשגבים: למה יש מעילה בפרה אדומה, מה הסטטוס של פרה אדומה, ובכלל מי הבעלים של קדשים.

ב. סתירות בגדרי הקדושה של פרה אדומה

בגמרא במנחות (נא ע"ב) הובאה ברייתא ללמוד שיש מעילה בפרה אדומה:

דתניא: 'החטאת היא' מלמד שמועלין בה, 'היא' בה מועלין, באפרה אין מועלין.

לפי הדרשה מועלין בפרה אדומה בחייה, אבל לא באפרה אחר שנשרפה.¹ הלכה זו מעלה קושי גדול לגבי הלכות מעילה – מה הסטטוס של הפרה אדומה לאחר שנתקדשה, אך קודם הקרבתה?

ישנן שלוש אפשרויות לסטטוס הפרה:

1. הפרה אינה קרבן ואינה קדושה – היא מיועדת להזאה לטהר טמאים, ואינה קדושה בכלל.

2. הפרה היא קדשי בדק הבית – אע"פ שאינה קרבן, בית המקדש קונה ומטפל בשחיטתה ושריפתה.

3. הפרה היא קדשי מזבח – מכיוון שיש בה שחיטה והתורה קוראת לה "חטאת".

לכל אפשרות יש ראיה. הגמרא בכמה מקומות² קוראת לפרה 'קדשי בדק הבית', אך מהדרשה המדמה פרה לחטאת משמע שהפרה היא קדשי מזבח. ועצם הניסיון לדמות את הפרה לחטאת כדי ללמד שיש בה מעילה, מלמד אותנו שבלי הדימוי הזה לא הייתה כלל מעילה, מה שמושך לכיוון שאינה קדושה כלל, וגזירת הכתוב מיוחדת חידשה בה מעילה.

קושיות התוספות

התוספות בחולין (יא ע"ב, ד"ה חטאת) (מתחיל בעמוד הקודם)) כבר העלו עיקר דיון זה:

ואם תאמר בכל דוכתיך דמשני קדשי בדק הבית אמאי לא חשיב ליה כקדשי מזבח משום דחטאת קרייה רחמנא?

נוסף על הסתירה שבין הגדרת הפרה כקדשי בדק הבית לפסוקים המכנים אותה חטאת, ישנה עוד קושיא בהלכה זו. הפרה עיקר מצוותה באפר. אם כן, איך אפשר שבחיי הפרה יש בה מעילה, ולאחר השריפה, שזו עיקר מצוותה, אין עוד מעילה? ההיפך היה יותר מסתבר!

התוספות במנחות (שם, ד"ה חטאת) הוסיפו להקשות על שתי הלכות אלו. ראשית, למה צריך פסוק ללמד שיש מעילה בפרה אדומה: "תימה תיפוק לי דקדשי בדק הבית היא? ויש לומר דאיצטריך למועל אחר מועל". לפי התוספות הדרשה מרבה שישנו מועל אחר מועל. הכלל הוא שבקדשי בדק הבית מאחר שמעל יצא לחולין, ולכן אין מועל אחר מועל, מה שאין כן בקדשי קדשים. לגבי פרה שהיא קדשי בדק הבית, היה הדין אמור להיות אין מועל אחר מועל, ולכן צריכים את הדרשה, לגלות שיש כאן יוצא מן הכלל.

1. מדרבנן, יש מעילה גם באפר הפרה.

2. ראה ע"ז כג ע"ב: "ש"מ דפרה קדשי מזבח היא, דאי קדשי בדק הבית מי מיפסלא בה רביעה? שאני פרה דחטאת קרייה רחמנא". הפרה מוגדרת באופן בסיסי קדשי בדק הבית, אבל יש בה גם צדדי קדושת מזבח, כיוון שקראה לה התורה חטאת.

בספר קרן אורה (שם) הקשה על התוספות: איך אפשר שיהיה מועל אחר מועל בפרה אדומה, שהיא קדשי בדק הבית? ובוודאי מכיוון שמעל יצאו לחולין ואין עוד מעילה. פרה יש לה פדיון, א"כ וודאי אין בה מועל אחר מועל.

עוד הקשו התוספות (שם נב ע"א, ד"ה ואין מועלין) למה צריך פסוק למעט אפר פרה אדומה ממעילה: "תימה תיפוק ליה דאפר הקדש מותר... וי"ל דשאני הכא דכל מצוותה לשריפה עומד" ותירצו בשני אופנים: אפר הפרה שאני שהשריפה ויצירת האפר הם עיקר המצווה. לחלופין, אפר הפרה שאני שלא נעשתה מצוותו עדיין, והמתיר אינו האפר אלא זה שנעשתה מצוותו.

ג. דברי הרמב"ם

נעבור עכשיו לשיטת הרמב"ם (מעילה ב, ה), ודבריו מוקשים מאוד:

וכן פרה אדומה מועלין בה משהוקדשה עד שתעשה אפר. אף על פי שהיא כקדשי בדק הבית, הרי נאמר בה חטאת היא.

הרמב"ם מקשה על הדין שיש מעילה בפרה אדומה. שהרי הפרה היא קדשי בדק הבית, ולמה יש בה מעילה? וישנו קושי גדול בדברי הרמב"ם אלו, שהרי יש מעילה בקדשי בדק הבית, כפי שכבר העיר הכסף משנה: "קשה דמאי אע"פ, אטו קדשי בדק הבית מי לא מעלי בהו".

הכסף משנה עצמו דחק לשון הרמב"ם: "ואפשר דה"ק אע"פ שאינה קדשי מזבח וגם אינה קדשי בדק הבית אלא דומה לקדשי בדק הבית... אלא דקרייה רחמנא חטאת". הכסף משנה ביאר שהלשון "קדשי בדק הבית" היא לאו דווקא. הכוונה שהפרה אינה קדושה. וכן מדויק ברמב"ם שכתב "כקדשי" ולא קדשי ממש. אלא שלפי זה, כל הדמיון לקדשי בדק הבית הוא שלא בדקדוק, והכוונה שבאמת אינה קדושה.

שיטת הכסף משנה חשובה. הוא סובר שפרה אדומה, אף שקרויה בלשון הגמרא קדשי בדק הבית, לאמיתו של דבר אינה קדושה בכלל. יוצא לפי זה שהרמב"ם הקשה אותה קושיא של התוספות. אך בעוד שהתוספות תירצו שבא לרבות מועל אחר מועל, הרמב"ם הציע תירוץ אחר – הפרה אינה קדושה ולכן בלי הלימוד מחטאת אין בה מעילה.

ד. שיטת הגר"ח מבריסק

הגר"ח בספרו (על מעילה ב, ה) מיאן מדרך הכסף משנה. לא ניחא ליה לקרוא לשון הרמב"ם שלא בדקדוק, והציע לקרוא דברי הרמב"ם בכיוון הפוך מפשטות הלשון.³

בפשטות הרמב"ם מקשה למה יש מעילה בפרה אדומה בחייה. אך לפי הגר"ח קושיית הרמב"ם היא למה אין מעילה באפר הפרה לאחר שנשרפה. שהרי בקדשי בדק הבית אין זה משנה אם נשרף, ולמה אין מעילה באפר?

ולפי זה זהו ביאור דברי הרמב"ם שכתב אע"פ שהיא כקדשי בדק הבית, ר"ל וא"כ הרי היה צריך להיות בה מעילה גם לאחר שנעשית אפר.

הגר"ח הציע שני אופנים להבין ביאור זה.

1. הביאור הראשון של הגר"ח

בתיורצו הראשון הסביר הגר"ח לא רק קושיית הרמב"ם, אלא גם קושיית התוספות. הגר"ח מקדים בהנחה שהדמיון בין פרה לחטאת שייך רק עד שעת ההקרבה. שאז עסוקים בה כמו עם חטאת, ולא לאחר זה:

והנה בפרה אדומה הרי קיי"ל דחטאת קרייה רחמנא... אבל מ"מ הך דינא דחטאת קרייה רחמנא הרי לא שייך אלא במעשה ההקרבה, אבל לאחר שנעשית בכל מצותיה תו ליכא בה דינא דחטאת.

נמצא שלפי הגר"ח הדמיון בין חטאת לפרה שייך רק עד שעת השריפה, ולא אחרי כן על האפר. בלשון הגר"ח יש דקדוק עצום. כוונתו שדין החטאת שייך אך ורק בשעת ההקרבה. לא קודם לכן בחיי הפרה, ולא לאחר השריפה.⁴ ובהקדמה זו הקשה הגר"ח על קושיית התוספות למה היה שייך מעילה על האפר אם כבר הסתיים הדין חטאת:

ולפי זה צ"ע במה שכתבו התוס' דהכא לא חשיבא נעשית מצותה כיון דעומדת עוד להזאה, והרי מ"מ הך דינא דחטאת כבר פקע מינה.

3. קריאת הכסף משנה נאמנה יותר לפשט, כיוון שהנושא בהלכה זו הוא עצם המעילה, ולכן הקושיה צריכה להיות על כך – מדוע יש מעילה בפרה אדומה. לעומת זאת, לפי הגר"ח הקושיה היא מדוע אין מעילה גם באפר הפרה, וזה אינו הנושא של ההלכה אלא אמירה אגבית. אילו רצה הרמב"ם להתייחס אליה, לכאורה היה מבליט אותה יותר. לכן אין קריאת הגר"ח נאמנה לפשט, אף שבקריאה שטחית של הרמב"ם היא נראית הגונה.

4. יש לדקדק בדברי הגר"ח ולהבחין שכתב שדין החטאת "לא שייך אלא במעשה ההקרבה" ולא עד אחר מעשה ההקרבה. כוונתו היא שדין החטאת שייך אך ורק בשעת ההקרבה, ולא לפניו או אחריו (וכך נראה גם בדברי בנו הגרי"ז להלן). חשוב להדגיש שעדיין יש מעילה בפרה מרגע שהוקדשה, עוד לפני הקרבתה, אבל משום קדושת בדק הבית ולא משום קדושת קרבן.

הגר"ח חידש שלפי התוספות הפרה היא קדשי בדק הבית לגמרי, ולכן הקשו למה אין מעילה באפרה. ותירצו התוספות שהדמיון לחטאת מלמד שכשנשרפה איבדה גם את קדושת בדק הבית, ואין בה מעילה כלל. וזו גם כוונת הרמב"ם, שגזירת הכתוב מפקיעה את דין המעילה מהאפר.

2. הביאור השני של הגר"ח

הגר"ח מצייע עוד ביאור בהבנת הרמב"ם: אין ההיתר של "נעשית מצוותו" שייך לקדשי בדק הבית, מפני שאין המעילה נובעת ממצוותם, אלא מהיותם ממון קדשים. לכן אף שנעשתה מצוותו, עדיין הוא ממון גבוה ונאסר. זה שונה מקדשי קדשים, שהמעילה נובעת מהיותם מיוחדים לצורך מצווה, ולכן בהם "נעשית מצוותו" מתיר האיסור. לפי הגר"ח קדשי קדשים הם קדושים אפילו שמבחינה ממונית הם עדיין שייכים לבעלים ולא לבית המקדש. אך קדשי בדק הבית הם להיפך – אינם קדושים, אבל ממונית הם שייכים לבית המקדש.

הגר"ח הביא ראייה לחילוק זה על פי חילוק הגמרא (מעילה טו ע"א) שקדשי קדשים שמתו, אין בהם מעילה, אך קדשי בדק הבית שמתו, עדיין מועלים בהם. והתוס' (שם ד"ה "ואפילו") ביארו שכל זה למאן דאמר שקדשי בדק הבית אינם צריכים העמדה והערכה בכדי לפדותם, ולכן כשמתו עדיין אפשר לפדותם ויש להם שווי. אבל אם צריך העמדה והערכה, הרי שמכיוון שמתה, אי אפשר לקיים העמדה והערכה, ולכן גם מעילה אין. שיטת הרמב"ם שונה מהתוספות, שהרי הרמב"ם (ערכין ה, יב) פוסק להלכה כמאן דאמר שקדשי בדק הבית צריכים העמדה והערכה לפדיון, ואף על פי כן פסק (מעילה ג, א) שקדשי בדק הבית שמתו מועלים בהם, ומוכח דלא כביאור התוספות שתלו את המעילה באי הצורך להעמיד ולהעריך. וביאר הגר"ח שלפי הרמב"ם טעם החילוק הוא כמו שהוסבר, שקדשי בדק הבית הם ממון גבוה, ולכן אפילו שמתו ואין בהם עוד תועלת או פדיון, הם עדיין ממון גבוה ויש בהם מעילה. אך קדשי קדשים, כל דין המעילה שלהם שייך אך ורק כשמועדים לצורך מצוות, ולא לאחר מיתה.

והמשיך הגר"ח שמאותו טעם לא שייך ההיתר של "נעשית מצוותו" בקדשי בדק הבית, שהם הם עדיין ממון גבוה. ובזה תתורץ קושיית התוספות למה צריך מיעוט על האפר – והרי כל אפר אין בו מעילה? אלא שהטעם שאין מעילה באפר הוא מפני שנעשתה מצוותו, וכל זה לא שייך בפרה שהיא קדשי בדק הבית. וזו גם כוונת הרמב"ם בקושייתו למה אין מעילה באפר, שהרי האפר הוא ממון גבוה, ותירץ שגזירת הכתוב מפקיעה את דין המעילה, בשונה מתוספות שתלו את זה ב'נעשתה מצוותו'.

3. יסודות שיטת הגר"ח

בביאורו זה של הגר"ח ישנם ארבעה יסודות גדולים: (א) הפרה אינה קרויה חטאת אלא בשעת ההקרבה, ולא משעת ההקדשה. (ב) הפרה היא לגמרי קדשי בדק הבית. (ג) קדשי בדק הבית הם ממון גבוה, וזו כל קדושתם, לעומת קדשי קדשים שקדושתם נובעת

מהמצווה, אך הם ממון הבעלים.⁵ (ד) מעילה בקדשי בדק הבית נובעת מהיותם ממון של הקדש, ולא מקדושתם.⁶

4. הוספת הגר"ז

בשני מקומות בספר חידושי מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם, הגר"ז מתייחס לדברי אביו הגר"ח בעניין זה. בהלכות מעשה הקרבנות (ד, יא) הביא את היסוד של אביו שהדמיון לחטאת הוא רק בשעת ההקרבה, והביא את ראיית הגר"ח:

והנה [בפרה אדומה] פ"א ה"ט פסק הרמב"ם ז"ל נשחטה לשם חולין תפדה ואינה מכפרת נשחטה ע"ג מערכתה אין לה פדיון עולמית... ושמעתי לתרץ בשם אאמו"ר... דכיוון דפרה קדשי בה"ב היא א"כ... כל הדין חטאת צריך לחול בה בשעת שחיטה ע"י הקרבתה בתורת פרה.

הראיה היא ממה שפסק הרמב"ם (פרה אדומה א, ט) שאם נשחטה הפרה לשם חולין, תפדה. וקשה הכסף משנה, מה עם הדמיון לחטאת? וביאר הגר"ח לפי שיטתו, שהדמיון מתחיל בשעת הקרבה. ומכיוון שנשחטה שלא לשמה, אין הדמיון לחטאת חל.

הגר"מ (מובא בתשובות דבר אברהם חלק ב סימן כד, אות יד) הביא עוד ראיה לשיטת אביו, לפיה אפשר לתרץ גם את קושיית הקרן אורה – אין שייך מועל אחר מועל בפרה, אם יש לה פדיון? לפי הגר"ח הביאור הוא, שהתוספות מדברים רק על זמן ההקרבה, שאז הדמיון לחטאת מתחיל – אין יותר פדיון, ויש מועל אחר מועל. בעצם, כשהפרה קדושה בקדושת בדק הבית יש לה פדיון, ולכן לא יכולה להיות בה מעילה כפולה. אבל כשהיא קדושה בקדושת הגוף של קרבן חטאת, כבר לא יועיל בה פדיון, ויש בה מועל אחר מועל.

5. כבר האריכו האחרונים בסברא זו. עיין בספר נתיבות המשפט על חושן משפט (כח ע"ב) שכבר קדמו להגר"ח בזה: "אך החילוק הוא מבואר דש"ה בפסחים דהוא קדושת דמים ומעילה דקרבן וחומש הוא משום גזילת הקדש כמו שכתבו התוספות בכתובות דף ל' ע"ב בד"ה זר שאכל תרומה משום הכי בעינן שיהיה בר דמים, משא"כ הכא מיירי בקדושת הגוף דמעילה דידה לא תליא בדמים כלל." ודן בדבריו בספר שערי יושר (שער ג, פרק כג), ועיין מה שכתב בכל זה בספר אתון דאורייתא (כלל ג). והאריכו בזה בהרבה ספרים – למקורות ראה מסכת מעילה, מהדורת מתיבתא, אוצר עיונים (סימן ב). סברא זו הובאה בשם הגר"ח בספרי תלמידיו מפי השמועה, בספר ברכת שמואל (כתובות סימן לט), ובספר תורת זרעים (תרומות א, ג, דף צ).

6. כבר העירו שהגר"ח סותר עצמו, שבעניין זה הגר"ח סובר שיסוד עניין מעילה בקדשי קדשים הוא מפני קדושתו, ולא מפני הממונות, וזה סותר להדיא למה שכתב הגר"ח עצמו בעניין שלאחר זה בספרו (הלכות מעילה ח, א), ששם ביאר שיסוד מעילה הוא גזל הקדש, ומשמע שהוא גם לגבי קדשי קדשים, ולא חילק כמו שכתב הנתיבות שהובא בהערה שלפני זה. וכיצד אפשר שמעילה בקדשי קדשים הוא מפני גזל הקדש, אם הממונות הוא של הבעלים? ועיין בספר מי אהרון מהרב אורי אהרן מור יוסף (סימן ו, אות כד-כו, דף קסז-קעז) שהאריך בזה בדברים יסודיים.

אלא שהגרי"ז סתר עצמו בעניין זה.⁷ בכתבים בסוף הספר (דף פב), במכתב לרב יחזקאל אברמסקי, הגרי"ז כותב שיסוד זה נכון רק אליבא דהתוספות. אך לרמב"ם הדמיון לחטאת מתחיל משעת ההקדשה, ולא כמו שכתב בהסברו את אביו הגר"ח, שהדמיון הוא משעת שחיטה בלבד. הוא כתב את זה במענה להצעת הרב אברמסקי לתרץ את אביו הגר"ח, שהדמיון הוא משעת שחיטה בלבד. הוא כתב את זה במענה להצעת הרב אברמסקי לתרץ את קושיית הכסף משנה על לשון הרמב"ם, על פי דברי התוספות ש הדמיון לחטאת צריך ללמד שיש בו מועל אחר מועל:⁸

ובודאי גם לענין דין מועל אחר מועל כן הוא דרך לאחר הקרבה הוא דיש בה מועל אחר מועל... אבל הרמב"ם דנקט להדין מעילה משעה שהוקדשה... אי אפשר לפרשם לענין מועל אחר מועל דמחיים בודאי אין בה מועל אחר מועל.

ה. שיטת הדבר אברהם

נעבור עכשיו לשיטת הדבר אברהם שבאה לאורך כמה מתשובותיו בחלק א', בהן נמצא מבט אחר בכל הסוגיא.

נתחיל בדברי התוספות. כזכור, הקשה הקרן אורה איך אפשר שיהיה מועל אחר מועל בפרה אם אפשר לפדותה? הגר"ח לשיטתו מתרץ שהדמיון לחטאת שייך רק בשעת ההקרבה, ואז אינה יכולה להיפדות. אך הדבר אברהם (חלק א סימן ז, אות א) אינו מוכן להגביל הדמיון לחטאת רק לשעת ההקרבה, והוא ביאר דברי התוספות בכיוון אחר. הוא הציע הגבלה אחרת על פי מה שכתב הריטב"א (ע"ז כג ע"ב, ד"ה שאני פרה), שהדמיון לחטאת פועל רק אם בסופו יגיע האפר למי נדה. במקרה כזה, חל דין החטאת למפרע משעת ההקדשה (חלק א, לח, אות ג):

דכיון דלא כתיב בה חטאת היא אלא לבתר דנעשית מי נדה... לכן לא ירדה לה תורת חטאת אא"כ היא נעשית לבסוף מי נדה דאז היא חטאת למפרע לכל דיניה.

לפי יסוד זה, הטעם שמועיל פדיון לפרה הוא שמכיוון שפדאוה לא תבוא עוד לידי מי נדה, ולכן אין הדמיון לחטאת פועל. על פי יסוד זה מתרץ הדבר אברהם קושיית הקרן אורה בחריפות: ישנו אופן שאע"פ שמעל, עדיין תבוא הפרה למי נדה, ובאופן חריג זה יש מעילה אחר מעילה, אע"פ שאפשר לפדותה, מפני הדמיון לחטאת, ועל אופן זה דיברו התוספות. האופן החריג הוא על פי הריטב"א שהובא במשנה למלך (מעילה ו, ד), שאם לקח קודשי

7. היה מקום להציע שעד כאן הגרי"ז מביא את שיטת אביו, אך שיטתו שלו שונה. אני אינני סבור כך, שהרי בסוף המכתב מבואר שכוונת הגרי"ז להגן על דברי אביו בעניין (וכמו שכתב אאמור"ר הגאון החסיד זצ"ל) מהשגות הרב אברמסקי, באופן שנראה שכל דבריו הם לפי שיטת אביו.
8. כך פירשו גם ברכת הזבח (מנחות נא ע"ב), הדב"א (ח"א, סי' ז, אות ח), ובשור"ת שרידי אש (ח"א, סי' קעח).

בדה"ב בכוונה ליהנות בו לשעתו ולא נתכוון לגזולו, יש במעשהו מעילה, שהרי נהנה מרכוש המקדש. אבל כיוון שלא הוציאו מהרשות הקניינית של המקדש, לא חיללו מקדושתו ויש בו מועל אחר מועל לאחר זמן הנאתו. אם כן בפרה, אם לקחה לשעתה, לא חיללה לגמרי ועדיין תבוא לכלל מי נדה לאחר זמן, ולכן יש בה מועל אחר מועל, אף שיכול לפדותה, מפני הדמיון לחטאת.

1. קדושת הפרה תלויה באופן הקנייה

נעבור לתירוץ הדבר אברהם על דברי הרמב"ם. בעוד שהגר"ח הסביר שהרמב"ם סובר שהפרה היא קדשי בדק הבית, הדבר אברהם (חלק א סימן ז, אות ט) מסביר להיפך, שלפי הרמב"ם הפרה אינה קדושה. ביאור זה הוא על פי דרך הכסף משנה בשינוי מועט:

ונ"ל לתרץ באופן אחר ולקיים במקצת דברי הכ"מ... דלמא לא קדשה כלל כעגלה ערופה, דמאיזה טעם תהא קדושה הרי לצרכי הדיוט היא באה.

הדבר אברהם הסביר שאין חיוב לקנות הפרה בממון הקדש. ואפשר לקנותה בכל ממון של הציבור אף אם אינו קדוש:

לכן נ"ל דמעיקר הדין באמת אינה צריכה לבוא מתרומת הלשכה וכשבאה משל צבור מחולין נמי סגי... אלא שהתקינו שתבוא מתרה"ל"ש... ומשו"ה פסיקא ליה להש"ס דעכשיו שבאה מתרה"ל"ש היא עכ"פ קבה"ב.

לפי הדבר אברהם קדושת הפרה תלויה במקור המימון. אפשר לקנותה בממון חולין של ציבור, ואז הפרה אינה קדושה בעצמותה. אלא שהתקינו לקנותה מתרומת הלשכה, ומפני שנקנתה בממון הקדש, הפרה היא הקדש. הדימוי של הפרה לחטאת אם כן, מלמד אותנו על חיוב מעילה שיש בפרה בכל מקרה, אפילו אם נקנתה מכספי חולין.

מדברי הדבר אברהם יוצאים שני יסודות. ראשית, שפרה אדומה אינה קדשי בדק הבית, אלא אם נקנתה בממון הקדש, אך במהותה יש פרה אדומה שאינה קדשים. שנית, שיש מעילה בפרה משעת הקדשה, מפני הדמיון לחטאת, אף אם הפרה לא נקנתה בממון הקדש. והיינו, שהפרה נקראת חטאת משעת הקדשה. ושני יסודות אלו הם דלא כהגר"ח, שדיבר על קדושת קרבן ממשית, משעת השחיטה, ושכל פרה קדושה בקדושת בדק הבית.

2. חילוק נוסף בעניין הבעלות

בעוד תשובה (סי' טו, אות ה בהגהה) חולק הדבר אברהם על יסוד הגר"ח שקדשי בדק הבית הם ממון גבוה, וכותב שעדיין יש בעלים על ממון שנתקדש. וכן האריך אביו הגר"ז"ס ביסוד זה במסגרת הזהב, שבסוף הספר.

הגר"ז"ס הביא ראייה ממה שחילקה הגמרא (זבחים קג ע"א, ורש"י ד"ה אלא אפי' למ"ד) בעולה בין הבשר לעור, שהבשר שייך למזבח, אך העור עדיין שייך לבעלים. ומשמע שבכל

הקדש, אף בקדשי מזבח, מקדיש רק את מה שנצרך לבית המקדש, והשאר עדיין שייך לבעלים.

נמצא לפי הדבר אברהם ואביו, שקדשי בדק הבית הם גם ממון גבוה וגם שייכים לבעלים. זאת בניגוד לגר"ח.⁹ אם נצמד הלאה, נראה שלפי הדבר אברהם מוכרח לומר שהדין מעילה בקדשי בדק הבית אינו נובע מהיותם ממון גבוה. אלא שהמעילה נובעת מהיותם קדושים.

בעיקר סברתי דבכל הקדש הא דאחרי שהקדישו אינו שלו זהו רק לענין מה דשייך ונוגע להקדש ולא יותר... אבל עור דלאו ממון מזבח הוא וכהנים אכתי לא זכו ביה תפוס.

3. השוואה בין השיטות

הגר"ח לדרכו לא היה יכול לפרש בדומה לדבר אברהם שקדושת הפרה תלויה במקור המימון, שהרי לשיטתו כל העניין של קדשי בדק הבית הוא רק שהוא ממון גבוה. אם כן, לא משנה מאיזה ממון קנו את הפרה. מכיוון שעתה היא משתייכת לבית המקדש, היא קדשי בדק הבית לגמרי. אך לדבר אברהם שאומר שיש עניין קדושה בקדשי בדק הבית מעבר לשיוך הממוני שלהם, אפשר לומר שהפרה משתייכת לבית המקדש אך אינה קדושה, אם נקנתה בממון חולין.

נמצא שהדבר אברהם חולק על ארבעת היסודות שמצאנו בשיטת הגר"ח, שהם: הפרה אינה קרויה חטאת אלא בשעת ההקרבה ולא משעת ההקדשה, הפרה בחייה היא לגמרי קדשי בדק הבית, קדשי בדק הבית הם ממון גבוה, ושמפני זה יש בהם מעילה ולא מפני קדושתם. בארבע מחלוקות אלו כמובן כולם לשיטתם; לפי הדב"א פרה שנקנתה בממון חולין אינה קדשי בדק הבית, ולכן קדושתה מבוססת על הדרשה המדמה אותה לקרבן. הגר"ח חולק, ולשיטתו פרה היא תמיד בדק הבית ויש בה מעילה משום כך, והצורך לדמות לחטאת רלוונטי לשעת ההקרבה בלבד.

1. השגות הגר"מ על הדבר אברהם

עכשיו שראינו את שתי השיטות ניתן לנהל דו שיח בין שתיהן. בשו"ת דבר אברהם (חלק ב' סימן כד) יש תשובה משנת תרס"ו (1905) ובה הוא מגן על מה שכתב בשלושת התשובות שראינו לעיל. בתשובה הזאת הובאו ההשגות של כותב המכתבים על שיטת הדבר אברהם, תשובות הדבר אברהם אליו, ועוד השגות מהדבר אברהם על שיטת הכותב.

9. הגר"ח ביאר גמרא זו בדרך אחרת, בה אין חילוק בין הבשר והעור. ראה שו"ת גינת ביתן (בילצקי סימן ז, בשם "חתי הגאון מוהר"ח נ"י") ובספר חידושי הגרי"ז על הש"ס (על זבחים קג ע"א).

שיטת הכותב הובאה בדבר אברהם כך:

והענין הוא דדין חטאת קריי' רחמנא הוא על גוף הפרה וזה דינה דיש בה דין קרבן... ומה שאנו דנין וצריכינן קרא לענין מעילת אפרה הוא מדין קבה"ב [קדשי בדק הבית] דישנה בה.

שיטת הכותב זהה לגמרי לשיטת הגר"ח, כך שהיה מקום לחשוד שהכותב הינו הגר"ח עצמו! אלא שזה לא יתכן, שהרי כינהו הדבר אברהם "ידידי האברך" בזמן שהגר"ח היה למעלה מבן חמישים שנה. בכל אופן, אין ספק שהכותב בא מבית מדרשו של הגר"ח. הדבר אברהם כינהו "שאר בשרי" – משמע שהיה ממשפחת סולובייצ'יק. בספר חידושי הגר"מ הלוי הובאה מסורה שהכותב הוא הגר"מ, בן הגר"ח.

השגה על זמן הדמיון לחטאת

הגר"מ משיג בכמה דברים על מהלך הדבר אברהם. כפי שראינו, נחלקו הגר"ח והדבר אברהם ממתי מתחיל הדמיון לחטאת. הגר"מ משיג על שיטת הדבר אברהם שהדמיון לחטאת הוא משעת הקדשה:

דהלא עיקר דין חטאת קאי רק על גוף הפרה דדין קרבן בה בהקרבתה.

אלא שהדבר אברהם אינו מוכן לקבל דעת הגר"מ בזה. והשיב שזה רק סברה ללא בסיס חד משמעי, ועוד שזה סותר את דברי הריטב"א:

תמה אני על כת"ר שעמד על דבריו מסברתו גרידתא... דגם לפני ההקרבה הויא כחטאת... כן מצאתי מבואר להדיא בחי' הריטב"א לע"ז, ובודאי לא יעמוד נגד הריטב"א בסברא גרידתא.

והוסיף הדבר אברהם שייסודו של הגר"ח לא רק סותר את הריטב"א, אלא שהוא גם נגד דברי הרמב"ם:

וכן מבואר ברמב"ם... שכ' וכן פרה אדומה מועלין בה משהוקדשה עד שתעשה אפר... הרי דמשעה שהוקדשה חטאת קריי' רחמנא ולא רק משעת שחיטה.

הגר"ח התייחס לטענה זו ברצינות, ומפני זה הוצרך לפרש בספרו שדברי הרמב"ם הפוכים מהקריאה הפשוטה. הדבר אברהם טען שמלשון הרמב"ם מוכח שהדמיון לחטאת מתחיל משעת הקדשה, וזה הכריח הגר"ח לקרותו להיפך, שקושיית הרמב"ם היא על האפר.

והדבר אברהם שנה דעתו בזה עוד, על מה שכתב הגר"מ לתרץ קושיית הקרן אורה על פי היסוד של שינוי גדר הקדושה לאורך חיי הפרה:

ובעיקר סברתו לא אדע מנ"ל לתת בה גבול משעת שחיטה, והרי רחמנא סתמא קאמר חטאת היא... סוף דבר... יותר נכונים וישרים בעיני ליישוב דברי התוס' מנחות המה דברי הבנוים על יסוד דברי התוס' עצמם כנ"ל.

סוף סוף הדבר אברהם עמד בשלו, שהדמיון לחטאת הוא משעת הקדשה.

עוד הקשה הגר"מ לדבר אברהם שסובר שהפרה קדושה מפני שנקנתה במעות הקדש, למה הגמרא קוראת לפרה קדשי בדק הבית, ולא קדשי מזבח, הרי את הפרה קונים מכספי תרומת הלשכה, שמיועדים באופן בלעדי לרכישת קרבנות הציבור. אם מקור הכסף מגדיר את הקדושה, למה שפרה לא תהיה קדשי מזבח לגמרי, כמו כל מה שקונים בכספי תרומת הלשכה:

דכיון דכל קדושתה אינה מצד עצמותה אלא משום שבאה מתרהל"ש א"כ לא היתה צריכה להיות כבה"ב אלא כקדושת דמים של קדשי מזבח.¹⁰

על זה השיב הדבר אברהם שכל שיטתו בנויה על הכסף משנה, שגם כתב שאין הפרה קדשי בדק הבית:

הנה באמת לפמ"ש הוא כקדושת דמים של ק"מ ולא כבה"ב ממש... הרי יותר מזה יש לתמוה על הכ"מ... שכ'... דבאמת אינה כבה"ב אלא דומה רק לקבה"ב.

ז. קושיות הדבר אברהם על הגר"ח

כפי שראינו, מה שכתב הגר"מ לדבר אברהם הוא שיטת אביו. מעתה ניתן לראות כל קושיות הדבר אברהם לא רק כקושיות על הגר"מ, אלא גם על ר"ח מבריסק עצמו.

1. השגה על דין "נעשית מצוותו"

הדבר אברהם (חלק ב, סימן כד, אות יא) השיג על מה שכתב הגר"ח שאין דין "נעשית מצוותו" שייך לקדשי בדק הבית. הוא הקשה שזה סותר את מה שכתבו התוספות במנחות, שהקשו למה צריך פסוק למעט מעילה מהאפר. ומוכח שנעשית מצוותו שייך לקדשי בדק הבית. ובספרו של הגר"ח אכן הסכים לזה, וכתב יסוד זה רק אליבא דהרמב"ם, אך לא לפי התוספות. עוד המשיך הדב"א והשיג בתוקף על רעיון הגר"ח, שהדמיון לחטאת מפקיע את דין המעילה שנובע מקדושת בדק הבית של האפר, מכך שהפסוק מתייחס רק לפרה עצמה כחטאת ולא לאפרה, מה שאומר שהיא חוזרת לקדושת בדק הבית:

ועיקר דבריו דקרא דחטאת היא ואין אפרה חטאת לא בא כלל למעט דין החטאת אלא דין דקה"ב שבה מוזרים הם בעיני... דקרא עומד וצווח היא חטאת ואין אפרה חטאת וכת"ר משיאו לקבה"ב.

2. השגה על הבעלות

ולגבי מי הבעלים על קדשי בדק הבית, הגן הדבר אברהם על דברי אביו:

10. להלן נראה שקושיא זו אפשר להקשות בכל התוקף על שיטתו של הגר"מ

וביותר ערער כת"ר על דברי אאמו"ר הגאון... שגם הוא פירש בכוונת התוס'... שהוסף לומר עוד יותר דבמה שאינו שייך להקדש נשאר להבעלים זכות בהקדשו... הנה דברי ידידי כת"ר בזה רק מילי דסברא גרידתא נינהו.¹¹

3. השגה על ראיית הגר"ח

עוד השיג הדבר אברהם (חלק ב, סימן כד, אות י) על ראיית הגר"ח שקדשי בדק הבית הם ממון גבוה. ראייתו היא מהסברו את הרמב"ם שקדשי בדק הבית שמתו יש להם מעילה אע"פ שאינם נפדים. הדבר אברהם השיג שאין לכך ראייה ברמב"ם, ושהכסף משנה מסביר הפוך, שאין מעילה בקדשי בדק הבית שמתו:

ומ"ש כת"ר בפשיטות שהרמב"ם פוסק דקדשי בדה"ב שמתו מועלין בהן, הנה במחכ"ת לא נמצא ברמב"ם מפורש כן ואדרבא הכ"מ כתב להדיא בכוונתו להיפוך.¹²

ה. שיטת הגר"מ - הפשרה השלישית

הגר"מ עצמו הציע מהלך אחר בביאור דברי הרמב"ם, שהוא כעין פשרה בין אביו לדבר אברהם. הגר"מ התעניין רבות בדברי הרמב"ם אלו במעילה. בשנת תרל"ה (1935) הדפיס הגר"מ מאמר בכתב עת תורני בארצות הברית, ובו הציע את תירוצו העצמי לרמב"ם, שיש בו איחוד בין שיטת אביו הגר"ח וקרובו הדבר אברהם. למרבה הפלא במאמר הזה הוא מתרץ בדומה לאביו, מבלי להזכיר שכבר הקדימו אביו!

הגר"מ מקבל את רוב ההנחות הלמדניות של אביו: קדשי בדק הבית הם ממון גבוה, ומזה נובע חיוב מעילה, ולכן הפרה היא קדשי בדק הבית. אך את זה שהדמיון לחטאת הוא רק בשעת ההקרבה הוא מקבל רק לפי שיטת התוס', ולא לפי הרמב"ם. עוד הוא אינו מקבל את החידוש של קריאת הרמב"ם באופן הפוך.

ראשית, הגר"מ כותב שהנחה זו שהפרה דומה לחטאת רק בשעת ההקרבה, היא לפי התוספות, אך לא לפי הרמב"ם, שלפיו הדמיון לחטאת הוא תמידי:

11. יש לציין שמדברי הדב"א שם לא ברור שהוא מסכים לגמרי לדעת אביו. ועוד הסכים עם שיטת הגר"ח לגבי קדשי קדשים, שהם ממון בעלים, שכתב לגבי קדשי מזבח "מכל שכן שייך לומר סברתו הנ"ל", דהיינו שהם יותר ממון בעלים מקדשי בדה"ב, וזה דומה לשיטת הגר"ח.

12. בשיטת הרמב"ם נחלקו האחרונים: הכסף משנה והקרן אורה (מעילה טו ע"א) סוברים כמו הדבר אברהם, שהרמב"ם פוסק אין מעילה בקדשי בדה"ב שמתו. אך לעומתם הברכת הזבח (מעילה טו ע"ב), ורעק"א בהגהותיו להרמב"ם (הל' מעילה ג, א), והאור שמח (הל' מעילה ה, י) כתבו כהגר"ח, שלפי הרמב"ם יש מעילה בקדשי בדה"ב שמתו. ועיי' מש"כ הגרי"ז במכתבו הנ"ל להרב אברמסקי, להגן על שיטת אביו.

והתוס' סברי דכל הדין דחטאת קרי' רחמנא חל עלי' רק משעת שחיטה... אבל לשון הרמב"ם... אשר דמבואר מדבריו דכל דין מעילה של פרה אדומה הוא רק מדין דחטאת קרי' רחמנא אפילו מחיים.

1. החידוש: חילוק בין סוגי ממון הקדש

הגר"מ מביא את הראיה של אביו מקדשי בדק הבית שמתו, שקדשי בדק הבית הם עניין ממוני. על פי החילוק הזה בין הבעלות על קדשי קדשים לקדשי בדק הבית, הגר"מ מבאר את שיטת הרמב"ם, תוך היצמדות לקריאה הפשוטה שלו. הוא מציע מהלך יצירתי, שיש חילוק בין מה שנקנה בממון קדשי בדק הבית לבין מה שנקנה בממון תרומת הלשכה:

יש ליישב דברי הרמב"ם בפרה אדומה, דהנה פשוט דדוקא לשכת בדק הבית הוי ממון הקדש בקנינים, אבל תרומת הלשכה הוי של צבור... והנה פרה אדומה באה מתרומת הלשכה... וממילא פרה אדומה... [דין] בעלים איכא עלה והיא של צבור... וממילא לא שייכא למעילת בה"ב דתלוי בדין ממון הקדש בקנינים. ורק כיון דחטאת קרי' רחמנא ואיכא בה דין הקרבה, על כן שפיר הוית בכלל קדשי ה' ואית בה מעילה כמו כל קדשי מזבח. וזהו שכתב הרמב"ם אע"פ שהיא כקדשי בה"ב הרי נאמר בה חטאת היא. וגם זהו ביאור דברי הגמ' חטאת היא מלמל שמועלין בה, דדין מעילת פרה אדומה שייכא לדין מעילה של קדשי מזבח, ולא של בדק הבית וכמו שנתבאר.

לפי הגר"מ, הפרה נקנתה בממון תרומת הלשכה, ולכן היא דומה לקדשי מזבח שהם ממון בעלים.¹³ לכן יש הווה אמינא שאין בה מעילה, שהרי אינה קדשי מזבח באמת, ואינה ממון גבוה כמו קדשי בדק הבית. אבל הדמיון לחטאת מרבה בה מעילה כמו בכל קדשי מזבח.

תירוץ הגר"מ חדשני. הוא לוקח את חילוקו של הגר"ח בין קדשי קדשים לקדשי בדק הבית לשלב נוסף – דווקא משום שהפרה נקנית בממון קדשים, הורע כוחה לגבי מעילה שאינה ממון גבוה. ויוצא שלדברי הגר"מ, לאחר הדמיון לחטאת הפרה היא כעין קדשי מזבח. וזו שיטה שלישית – לא כהדבר אברהם שהפרה אינה קדושה בקדושה רגילה, ולא כהגר"ח שהיא קדשי בדק הבית לגמרי.

13. בהיבט הראשון היה נראה שממון תרומת הלשכה הינו בוודאי של בית המקדש והוי ממון גבוה, אך שיטת הגר"מ בנויה על עיון יותר דק. ממון תרומת הלשכה נועד לקניית קרבנות הציבור, ולכן הבעלות עליו אינה של בית המקדש אלא של הציבור הכללי. וזה כמו בכל קרבן שהוא ממון בעלים, לפי הגר"ח, ובמקרה של קרבן ציבור – ממון הקהל כולו. ולפי זה חידש הגר"מ, שמכיוון שהפרה אינה קניין בית המקדש אלא קניין הציבור, אינה קדשי בדק הבית, וגם אינה קרבן, יש הווה אמינא שאינה קדושה כלל.

2. הסתייגות מסברת הגר"ח

ביאור זה בוודאי מושפע מהדבר אברהם, שחילק בין פרה שקנויה בממון חולין של ציבור לבין פרה שקנויה בממון הקדש, שהרי גם הגר"מ הציע חילוק בין מה שקונים בממון קדשי בדק הבית למה שקונים בממון תרומת הלשכה. אלא שהגר"מ עדיין נשאר נאמן לתורת הגר"ח, שקדשי בדק הבית הם ממון גבוה, וקדשי מזבח הם של בעלים. ברם, הוא הסתייג מעט מהניסוח הטוטאלי והביא קריטריון נוסף לדין קדושת בדק הבית:

משום דבקדושת בה"ב לא רק דין של ממון הקדש בקנינם נאמר בהם, כי אם גם דין של חלות קדושה למצותו.

ועיקר מה ששינה הגר"מ מדברי אביו הוא בקריאת דברי הרמב"ם. חשוב היה לו לקרוא הרמב"ם כפשוטו, והוא לא הסכים לקריאת אביו ההפוכה.¹⁴ ומפני שלא הסכים לזה הוכרח לומר שאין הפרה קדשי בדק הבית לגמרי, כפי שסבר אביו.

ט. סיכום והשוואה בין השיטות

נסכם את שלוש השיטות שסקרנו. לפי הגר"ח פרה אדומה קדושה בקדושת בדק הבית לגמרי, וכל הדיון של הגמרא על מעילה הוא דווקא משעת ההקרבה, שאז מתחיל בה דין חטאת, דהיינו קודשי מזבח. וזה אליבא דשיטתו שמקור הקדושה שלקדשי בדק הוא שיוכם הממוני לבית המקדש, וכן הפרה שייכת לבית המקדש. ואין מעילה באפר, מפני שהדרשה מפקיעה את הדין של בדק הבית מכיוון שנשרפה, כמו כל חטאת שנשרפת.

הדבר אברהם, לעומתו, סובר שפרה ביסודה אינה קדושה בכלל, ורק מפני שהרבה פעמים קונים הפרה בממון תרומת הלשכה, לכן יש בה קדושת בדק הבית. אך אם הפרה נקנית בממון חולין, אינה קדושה. הדבר אברהם לשיטתו, שקדשי בדק הבית המובן הוא מה שנקדש לצורך ביהמ"ק, לאפוקי פרה שאינה קרבן או צורכיה. לכן קדושתה תלויה באיזה ממון קנו אותה.

לפי הגר"מ, הפרה דינה כקדשי מזבח, וזאת מפני הדרשה שמדמה אותה לחטאת, ולפי הרמב"ם זה משעת ההקדשה. הגר"מ הציע פשרה בין השיטות. הוא מסכים עם אביו שקדשי בדק הבית הוא עניין ממוני. הוא גם מסכים להדב"א שלפי הרמב"ם הדמיון לחטאת מתחיל משעת ההקדשה. וזה מלמד לפי הגר"מ, שאף שהפרה נקנית בממון תרומת הלשכה, שהוא קניין הציבור, אכן באה גזירת הכתוב ולימדה שיש לפרה דין קדשי מזבח.

14. בס' חידושי רבי אריה לייב (ח"ב סי' מב בסופו) הסכים לקריאתו ההיפוכי של הגר"ח, אף שביאר כל העניין והיסודות בדרך שונה לגמרי מזו של הגר"ח. ועי' מה שכתבתי עוד בעניין קריאתו זו של הגר"ח, ב"ירושתינו" (כרך יג) במאמר "מחלוקת הגר"ח מברייסק והגר"י ויינברג בעניין הפלת עובר".